गोतमो राहूगणः। मरुतः। जगती, ५, १२ त्रिष्टुप्

प्र ये शुम्भन्ते जनयो न सप्तयो यामन्रुद्रस्य सूनवः सुदंससः।

रोदसी हि मरुतश्चक्रिरे वृधे मदन्ति वीरा विदथेषु घृष्वयः॥ १.०८५.०१

यामन्- मार्गे। जनयः- पतिव्रताः पत्न्यः। न- इव। शुम्भन्ते- शोभन्ते। शुम्भ दीप्तौ। सप्तयः- अश्वोपलक्षितप्राणाः। रुद्रस्य- वेगदेवतायाः। सूनवः- पुत्राः। सुदंससः- शोभनकर्माणः। मरुतः- प्राणविशेषाः। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। वृधे- वर्धनाय। चक्रिरे- चक्रुः। विदथेषु- यज्ञेषु। वीराः। घृष्यवः- शत्रुघर्षकाः। मदन्ति- तुष्यन्ति॥१॥

त उक्षितासो महिमानमाशत दिवि रुद्रासो अधि चक्रिरे सदः।

अर्चन्तो अर्कं जनयन्त इन्द्रियमधि श्रियो दधिरे पृश्निमातरः॥ १.०८५.०२

ते- मरुतः। उक्षिताः- अभिषिक्ताः पूता इति भावः। महिमानम्- महत्वम्। आशत- आप्नुवन्। रुद्रासः- वेगवन्तः। दिवि अधि- चित्ताकाशे। सदः- सदनम्। चक्रिरे- चक्रुः। अर्कं- पूज्यमिन्द्रम्। अर्चन्तः- पूजयन्तः। इन्द्रियम्- इन्द्रशक्तिम्। जनयन्तः- अजनयन्। पृश्निमातरः- अखण्डप्रकृतिजाः। श्रियः- मङ्गळानि। अधि दधिरे- धृतवन्तः॥२॥

गोमातरो यच्छुभयन्ते अञ्जिभिस्तनूषु शुभ्रा दधिरे विरुक्मतः।

बाधन्ते विश्वमभिमातिनमप वर्त्मान्येषामनु रीयते घृतम्॥ १.०८५.०३

Dr. Rangaji

गोमातरः- अखण्डप्रकृतिरदितिर्गौः। सैव माता एषाम्। अखण्डप्रकृतिजाः। अञ्जिभिः- कान्तिभिः। शुभयन्ते- स्वानेव मण्डयन्ति। शुभ्राः- शुक्लाः। विरुक्मतः- विशेषेण रोचमानानलङ्कारान्। तनूषु- स्वशरीरेषु। दधिरे- धृतवन्तः। विश्वम्- सर्वाम्। अभिमातिनम्- अहङ्कारसंपन्नां चित्तवृत्तिम्। अप बाधन्ते। एषाम्- एतेषाम्। वर्त्मानि- मार्गाननुसृत्य। घृतम्- पूतनवनीतोपलक्षितपूतभावनम्। रीयते- स्रवति। री स्रवणे ॥३॥

वि ये भ्राजन्ते सुमखास ऋष्टिभिः प्रच्यावयन्तो अच्युता चिदोजसा।

मनोजुवो यन्मरुतो रथेष्वा वृषव्रातासः पृषतीरयुग्ध्वम्॥ १.०८५.०४

सुमखासः- शोभनयज्ञाः। ऋष्टिभिः- आयुधैः। भ्राजन्ते- शोभन्ते। अच्युता- अचलोपलक्षितजडशक्तीः। ओजसा- बलेन। प्रच्यावयन्तः- प्रकर्षेण च्यावयितारः। मनोजुवः- मनोवेगाः। मरुतः- प्राणविशेषाः। वृषव्रातासः- वर्षकसङ्घाः। रथेषु- लक्ष्यप्रापकगतिभूतस्ववाहनेषु। पृषतीः- मृगीः। मृगी जिज्ञासाप्रतीकभूता श्रुतौ। आ- समन्तात्। शास्त्रमर्यादया वा। अयुग्ध्वम् ॥४॥

प्र यद्रथेषु पृषतीरयुग्ध्वं वाजे अद्रिं मरुतो रंहयन्तः।

उतारुषस्य वि ष्यन्ति धाराश्चर्मेवोदभिर्व्युन्दन्ति भूम॥ १.०८५.०५

यत् - यदा। रथेषु- लक्ष्यप्रापकगतिभूतस्ववाहनेषु। पृषतीः- जिज्ञासाप्रतीकमृगीः। अयुग्ध्वम्- प्रायोजयत। तदा। वाजे- अपामाधारशक्तिप्रवाहाणां वर्षणाय। अद्रिम्- मेघं जडप्रतीकम्। मरुतः- प्राणाः। रंहयन्तः- प्रेरयन्तः। रहि गतौ। उत- अपि च। अरुषस्य- रोचमानस्येन्द्रस्य सकाशात्। धाराः- आधारशक्तिधाराः। वि ष्यन्ति- विसृजन्ति। चर्मेव- जलकोशमिव। भूम- भूमिं

Dr. Rangaji

भूम्युपलक्षितशरीरं वा। उदभिः- जलैर्जलोपलक्षितचित्ताधारशक्तिप्रवाहैः। व्युन्दन्ति- क्लेदयन्ति। उन्दी क्लेदने ॥५॥

आ वो वहन्तु सप्तयो रघुष्यदो रघुपत्वानः प्र जिगात बाहुभिः।

सीदता बर्हिरुरु वः सदस्कृतं मादयध्वं मरुतो मध्वो अन्धसः॥ १.०८५.०६

सप्तयः- सर्पणशीला मृगाः जिज्ञासाप्रतीकाः। रघुष्यदः- लघुस्यन्दनशीलाः। रघुपत्वानः- अनायासेन पतन्तः। वः- युष्मान्। आ वहन्तु- प्रापयन्तु। बाहुभिः- हस्तैः। प्र- प्रकर्षेण। जिगात- गच्छत। स्वबाहुभ्यामन्तरिक्षाख्यं समुद्रं प्राणमयकोशं वा तरतेति भावः। बर्हिः- अन्तरिक्षे प्राणमयकोशे वा। बर्हिःशब्दोऽन्तरिक्षनामसु पठितः। आ सीदत- उपविशत। वः- युष्माकम्। सदः- सदनम्। उरु कृतम्- विस्तृतम्। मरुतः- प्राणविशेषाः। मध्वः- मधुरम्। अन्धसः- सोमं रसम्। मादयध्वम्- आनन्देनानुभवत ॥६॥

तेऽवर्धन्त स्वतवसो महित्वना नाकं तस्थुरुरु चक्रिरे सदः।

विष्णुर्यद्धावद्वृषणं मदच्युतं वयो न सीदन्नधि बर्हिषि प्रिये॥ १.०८५.०७

महित्वना- महत्वेन। स्वतवसः- आत्मबलवन्तः। ते। अवर्धन्त- ववृधिरेः। नाकम्- आनन्दमयं कोशम्। तस्थुः। सदः- सदनम्। उरु चक्रिरे- विस्तृतवन्तः। विष्णुः- व्यापकोऽन्तर्यामी। यत्। वृषणम्- वर्षकम्। मदच्युतम्- हर्षस्य आसेक्तारं यज्ञम्। आवत्- ररक्ष। तत्कर्म प्रति। वयो न- पक्षीव पतन्त आगच्छन्तु। प्रिये। बर्हिषि- आसने अन्तरिक्षे प्राणमयकोशे। सीदन्- उपविशन्तु ॥७॥

शूरा इवेद्युयुधयो न जग्मयः श्रवस्यवो न पृतनासु येतिरे।

Dr. Rangani

भयन्ते विश्वा भुवना मरुद्भ्यो राजान इव त्वेषसंदृशो नरः॥ १.०८५.०८

शूराः- शौर्योपिताः। इव। युयुधयः- युयुत्सवः। न- इव। जग्मयः- गच्छन्तः। श्रवस्यवः- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणमिच्छन्त उपासकाः। न- इव। पृतनासु- आधारशक्तिप्रवाहावरणैः सह संप्रवृत्तयुद्धेषु। येतिरे- यतन्ते। मरुद्भ्यः- युद्धार्थं गच्छद्भ्यो मरुद्भ्यः। विश्वा भुवना- सर्वं जगत्। भयन्ते- बिभ्यति। शत्रुविषयः कोपो मित्राणामपि भयमावहतीति न्यायेन वृत्रजनितमरुत्कोपेन सर्वं जगद्बिभ्यतीति भावो यथा हिरण्यविषयो नरसिंहक्रोधो देवानामपि भयमावहत्। राजान इव- नृपा इव। त्वेषसन्दृशः- दीप्तसन्दर्शनाः। नरः- नेतारो भवन्ति॥८॥

त्वष्टा यद्वज्रं सुकृतं हिरण्ययं सहस्रभृष्टिं स्वपा अवर्तयत्।

धत्त इन्द्रो नर्यपांसि कर्तवेऽहन्वृत्रं निरपामौब्जदर्णवम्॥ १.०८५.०९

स्वपाः- शोभनकर्मकृत्। त्वष्टा- शिल्पाधिदेवता। यत्- यदा। हिरण्ययम्- दीप्तम्। सहस्रभृष्टिम्- सहस्रधारासंयुतम्। वज्रम्- इन्द्रायुधम्। अवर्तयत्- प्रत्यगमयत् प्रददाविति भावः। तदा। इन्द्रः- परमेश्वरः। नरि- निर्वाहकर्मणि। अपांसि- वीर्याणि। कर्तवे- कर्तुम्। धत्त- वज्रं दधार। वृत्रम्- आवरणशक्तिम्। अहन्- अहनत्। अपाम्- उदकानां चित्ताधारशक्तिप्रवाहाणां वा। अर्णवम्- समूहम्। औब्जत्- सरणाय अधः पातयामास॥९॥

ऊर्ध्वं नुनुद्रेऽवतं त ओजसा दादृहाणं चिद्बिभिदुर्वि पर्वतम्।

धर्मन्तो वाणं मरुतः सुदानवो मदे सोमस्य रण्यानि चक्रिरे॥ १.०८५.१०

ते- मरुतः। दादृहाणम्- वृद्धम्। दृहि वृद्धौ। पर्वतम्- जडप्रतीकं गिरिम्। वि- विशेषेण। बिभिदुः। अवतम्- कूपस्थमुदकम्। अवतशब्दः कूपनामसु पठितः। अप्रज्ञा

Dr. Rangaji

स्थानेऽन्तर्हिताधारशक्तिप्रवाहमित्याध्यात्मिके। ओजसा- बलेन। ऊर्ध्वम्। नुनुद्रे- प्रेरितवन्तः। णुद प्रेरणे। सुदानवः- शोभनदातारः। मरुतः। वाणं धमन्तः- मधुरनादं कुर्वन्तः। वण शब्दार्थे। ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः। वीणां वादयन्त इति वा। सोमस्य मदे- रसानन्दानुभवे। रण्यानि- रमणीयलीलाः। चक्रिरे- अकुर्वन्॥१०॥

जिह्मं नुनुद्रेऽवतं तया दिशासिञ्चन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे।

आ गच्छन्तीमवसा चित्रभानवः कामं विप्रस्य तर्पयन्त धामभिः॥ १.०८५.११

तया दिशा- यस्यां दिशि उपासकः स्थितः तया दिशा। अवतम्- कूपस्थजलम्। अप्रज्ञा स्थानेऽन्तर्हिताधारशक्तिप्रवाहम्। जिह्मम्- तिर्यञ्चं कुटिलं वा। ऐकाग्र्येणेति भावः। नुनुद्रे- प्रेरितवन्तः। तृष्णजे- ज्ञानतृष्णासंपन्नाय। गोतमाय- अतिशयेन चिद्रश्म्युपासकाय। उत्सम्- उदकं आधारशक्तिप्रवाहम्। असिञ्चन्- क्षरणमकुर्वन्। चित्रभानवः- असाधारणरश्मयः। अवसा- रक्षाशक्त्या। आ गच्छन्तीः। धामभिः- स्वसदनैः। विप्रस्य- मेधाविनः। कामम्। तर्पयन्त- अतर्पयन्॥११॥

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वि यन्त रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्॥ १.०८५.१२

शशमानाय- मन्त्रस्तुतिकर्त्रे। या- यानि। शर्म- सुखानि। सन्ति- भवन्ति। दाशुषे- दात्रे। त्रिधातूनि- भूर्भुवःसुवःसंबन्धीनि। अधि यच्छत- अधिकं प्रयच्छथ। तानि। अस्मभ्यम्- नः। मरुतः। वि- विशेषेण। यन्त- प्रयच्छत। वृषणः- वर्षकाः। नः- अस्माकम्। सुवीरम्- शोभनवीर्यम्। रयिम्- दानयोग्यान्नम्। धत्त- धारयत॥१२॥

Dr. Rangaji

Dr. Ranganji